

А. М. Олефіренко
здобувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 347.451.02

ЧАСТИНА ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

Проаналізовано норми чинного законодавства що регулюють окремі аспекти купівлі-продажу частини підприємства. Наголошено на відсутності належного правового регулювання вказаних правовідносин, що в багатьох випадках зводить нанівець можливість правового захисту особи, інтереси якої недостатньо або не в повному обсязі були врегульовані у договорі. Підкреслюється невизначеність та умовність правової конструкції “частина підприємства” з огляду на відсутність її легальної дефініції. Запропоновано авторське визначення поняття “частина підприємства”.

Ключові слова: частина підприємства, предмет договору купівлі-продажу підприємства, частина майна підприємства, купівля-продаж підприємства.

Як відомо, ЦК України в ч. 4 ст. 191 закріплює можливість не тільки підприємства як єдиного майнового комплексу, а і його частини бути предметом договорів купівлі-продажу, міни, застави тощо [1]. Саме в цьому проявляється така властивість підприємства (його частини), як оборотоздатність (ч. 1 ст. 178 ЦК України), тобто здатність вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва, спадкування або іншим чином. Разом із тим, чинне законодавство не містить визначення поняття “частина підприємства”, а лише містить про нього згадку або перераховує певні об’єкти, які можуть охоплюватися змістом цієї правової категорії. Все це створює ситуацію, за якої вказана правова конструкція є в значній мірі невизначеною та умовною.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена також тим, що вказаний стан речей, на тлі майже повної відсутності нормативно-правового регулювання особливостей укладення договорів купівлі-продажу підприємства як єдиного майнового комплексу, негативно впливає на відносини з переходу права власності на такий об’єкт; залишає простір для маніпулювання загальними нормами цивільного права, що в багатьох випадках зводить нанівець можливість правового захисту особи, інтереси якої недостатньо або не в повному обсязі були врегульовані у договорі купівлі-продажу частини підприємства.

Законодавча конструкція “частина підприємства” є малодослідженою у вітчизняній науці цивільного права. Деяко іншою є ситуація в російській цивільно-правовій доктрині, де цьому питанню приділено значно більше уваги. Це зумовлено тим, що Цивільний кодекс Російської Федерації містить ряд спеціальних статей, що врегульовують питання купівлі-продажу підприємства як єдиного майнового комплексу, і його частини зокрема. Серед російських науковців, які в своїх роботах опосередковано торкались обраної нами теми можна назвати В. В. Вітрянского [2], В. О. Лапача [3], Е. С. Смагину [4], С. А. Степанова [5]; серед українських — І. А. Галіахметова [6], Н. С. Демченка [7], С. В. Кривобока [8], О. С. Яворську [9]. Проте питання визначення правової природи і складу частини підприємства досі залишається відкритим.

Завданням статті є спроба теоретично-правового заповнення прогалін у розумінні правової природи та визначенні складу частини підприємства як предмета договору купівлі-продажу.

Насамперед, наголосимо, що при аналізі цього питання потрібно враховувати те, що на практиці в більшості випадків на великих підприємствах певні матеріальні об'єкти з метою оптимізації внутрішньогосподарського управління можуть бути організаційно та економічно відособленими в межах єдиного майнового комплексу. При цьому вони набувають відносної автономії. В обумовлених випадках при укладенні відповідних договорів купівлі-продажу і виникає досить складна проблема визначення змісту поняття “частина підприємства”.

Для з'ясування дефініції “частина підприємства” звернемось до існуючих нормативно-правових актів, які опосередковано врегульовують це питання.

Так, відповідно до ст. 95 ЦК України передбачені тільки такі відокремлені підрозділи юридичної особи, як філія та представництво. Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Аналогічні норми закріплені в п. 3.6.1 та п. 3.6.2 наказу Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики “Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів” № 97 від 28.05.2004 р. [10].

Відповідно до вказаних норм філії та представництва наділяються майном юридичної особи, що її створила. При цьому вказується, що крім філії, як назву організаційно-правової форми можна зазначати інші види відокремлених підрозділів: структурний підрозділ, відділення тощо. Тобто під поняття “частина підприємства” можуть підпадати й інші відокремлені підрозділи, перелік яких не є вичерпним. Спробуємо більш детально розкрити це питання.

Так, філії та представництва не є юридичними особами. Вони, як уже зазначалося, наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. З цього випливає, що майно, яке призначене для виконання останніми своїх функцій, також може розглядатися як складова підприємства - єдиного майнового комплексу та як частина підприємства. Те ж стосується таких відокремлених підрозділів внутрішньої побудови юридичної особи, як цеху, дільниці, відділів тощо, майно яких також слід розглядати як складові підприємства - єдиного майнового комплексу.

Аналогічна позиція закріплена в ч. 1 ст. 5 Закону України “Про приватизацію державного майна” [11], згідно з якою до об'єктів державної власності, що підлягають приватизації, належить майно підприємств, цехів, виробництв, дільниць, інших підрозділів, які є єдиними (цілісними) майновими комплексами, коли у разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва. Тобто саме майно структурних підрозділів утворювало майновий комплекс.

Частина 1 ст. 4 Закону України “Про оренду державного майна” [12] також згадує такі частини підприємства, як філії, цехи, дільниці, майно яких може виступати як цілісні майнові комплекси — об'єкти оренди. Ознакою таких цілісних майнових комплексів — частин підприємства і є наявність розподільчого балансу. Крім того, в чинному законодавстві є інші нормативно-правові акти, які безпосередньо підтверджують можливість купівлі-продажу частини підприємства. Серед них можна назвати наказ Міністерства економіки, Міністерства статистики, Антимонопольного комітету України “Про затвердження Положення про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць” від

20.04.1994 р. № 43/79/5 [13] та наказ Фонду державного майна та Антимонопольного комітету України “Про затвердження Положення про порядок приватизації структурних підрозділів (одиниць) підприємств (об’єднань)” від 04.05.1994 р. № 265/13/01 [14].

Вказані нормативні акти визначають порядок поділу підприємств і об’єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць, а також порядок приватизації структурних підрозділів (одиниць) з одночасним перетворенням їх в самостійні підприємства. Під структурними одиницями в контексті цих документів розуміються виробничо-господарські суб’єкти підприємства (об’єднання), що мають статус, визначений у статуті (положенні) підприємства (об’єднання), є цілісними майновими комплексами, виробляють продукцію (виконують роботи, надають послуги) в єдиному (замкненому) технологічному процесі, знаходяться за юридичною адресою підприємства (об’єднання) або в іншому місці, а також відокремлені підрозділи підприємств чи об’єднань (філіали, представництва, відділення тощо) з правом відкриття поточних та розрахункових рахунків. Структурними підрозділами є цехи, відділи, ферми, інші господарюючі підрозділи, що здійснюють діяльність на підставі положення, затвердженого директором підприємства (об’єднання), і очолюються керівником, який призначається (затверджується) на посаду директором підприємства.

В контексті проблеми, яка досліджується, варто відмітити, що розміщений поза місцезнаходженням підприємства відокремлений підрозділ, який реалізує всі або частину функцій юридичної особи, буде виступати одночасно і філіалом і частиною самого підприємства як єдиного майнового комплексу. Що стосується інших відокремлених підрозділів, які перебувають у місцезнаходженні підприємства (цехи, відділи та інші структурні одиниці), то вони будуть складовою частиною останнього не тільки в юридичному, а й у фізичному і функціональному розумінні, оскільки взаємодіють між собою з метою вирішення всього спектру виробничих та соціальних завдань, що стоять перед юридичною особою.

Зрозуміло, що до таких підрозділів, на відміну від філіалів, не може ставитись вимога повної або часткової матеріальної і організаційної подібності складу єдиного майнового комплексу самого підприємства, оскільки кожен з них виконує свою функцію і відповідно наділяється необхідними для такого виконання матеріальними цінностями. З іншого боку, досить частими є випадки часткової або повної матеріальної та організаційної подібності деяких підприємств та їхніх філіалів.

Вказані вище складові частини єдиного майнового комплексу підприємства, які наділені певним майном, майновими та немайновими правами, С. А. Степанов називає “субкомплексами” і зазначає, що склад частини підприємства як самостійного об’єкта цивільних прав не обов’язково повинен повторювати склад самого підприємства, мати такі ж елементи, що й майновий комплекс в цілому. Склад частини підприємства визначається не складом і призначенням самого підприємства, а повністю орієнтований на конкретне призначення і місце в системі цивільно-правових відносин майнового “субкомплексу” [5, с. 72].

Хоча виділення в складі єдиного майнового комплексу підприємства таких субкомплексів і виокремлює їх характерні ознаки, проте не вирішує основної проблеми, адже фактично відбувається просто заміна понять: замість категорії “частина підприємства” використовується категорія “субкомплекс”. З огляду на це, в літературі поставали питання про саму можливість частини підприємства самостійно брати участь у цивільному обігу, бути об’єктом цивільних прав. Адже, перш за все, мова йде не тільки про наділення частини підприємства чітко визначеною сукупністю матеріальних цінностей, але й конкретним обсягом майнових та немайнових прав та обов’язків, виключних та спеціальних прав. Останні в силу специфіки своєї правової природи в більшості випадків не можуть бути відділеними від єдиного майнового комплексу самого підприємства.

Так, всі види майна підприємства, які призначені для його діяльності, у тому числі приміщення, споруди, обладнання, інвентар, сировина, продукція, права вимоги, права на знаки (позначення), що індивідуалізують боржника, його продукцію (роботи, послуги; фірмове найменування, знаки для товарів і послуг), інші виключні права входять в склад єдиного майнового комплексу підприємства і не можуть бути рівноцінно (а в деяких випадках взагалі) розподіленими між різними частинами одного підприємства. У той же час, певний розподіл вказаних компонентів (не обов'язково рівноцінний для всіх частин) можна здійснити в договірному порядку. У цьому випадку матиме місце реалізація принципу свободи договору.

Як ми бачимо, частина підприємства не може виступати самостійним об'єктом цивільних прав, крім випадків, коли вона є предметом угод. І навіть у цих випадках самостійна об'єктність чітко проявляється лише внаслідок відчуження такої частини, зокрема укладенні саме договору купівлі-продажу. В інших випадках, зокрема при укладенні договорів іпотеки, оренди тощо, частина підприємства як предмет відповідного договору продовжує залишатись частиною єдиного майнового комплексу конкретного підприємства.

У зв'язку з цим, в юридичній літературі існує точка зору, згідно з якою частина підприємства не може виступати предметом договору купівлі-продажу самого підприємства. Спробуємо більш детально розглянути цю позицію. Відповідно до неї споруди, обладнання, окремі цехи, майстерні, філіали, представництва тощо розглядаються як частина підприємства тільки у фізичному значенні, так як вони є окремими майновими цінностями, які відносяться або до основних або до оборотних засобів. Коли мова йде про частину підприємства, то маються на увазі не окремі матеріальні цінності, а визначені комплекси, пов'язані певним чином в сукупності майна. Так, у вигляді самостійного господарюючого цілого підприємство у своїй внутрішній організації може складатись з окремих виробництв. Як відмічала К. А. Флешіц, кожне виробництво є певним технічним цілим, яке не має самостійного господарського буття [15, с. 12]. Іншими словами, продукція одного "виробництва" в складі того ж підприємства виступає засобом для подальшої роботи іншого "виробництва" в складі того ж підприємства. З цього випливає, що такі окремі комплекси можуть бути не пов'язані між собою за розташуванням, але повинні знаходитись в єдиному виробничому зв'язку, належати одному суб'єкту, а також бути економічно самостійним підприємством, яке випускає продукцію.

Частина підприємства може бути особливим об'єктом передачі лише у випадку її відокремлення від підприємства як цілого. Таке виділення можливе при реорганізації юридичної особи шляхом виділення, в результаті чого, новоутворений суб'єкт на основі розподільчого балансу отримує частину майна. У цьому випадку прихильники теорії, згідно з якою частина підприємства не може виступати предметом договору його купівлі-продажу, вказують, що таке виділене "виробництво" потрібно розглядати не як частину підприємства, а вже як окреме економічно самостійне підприємство.

Також звертається увага на те, що в законодавстві, зокрема Законі України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" [16] використовуються такі поняття, як "продаж в процедурі санації майна боржника як цілісного майнового комплексу", а також "продаж в процедурі санації частини майна боржника", тобто в останньому значенні розуміється не частина єдиного майнового комплексу — підприємства, а частина його майна у фізичному значенні. З огляду на це, робиться висновок про неможливість продажу частини єдиного майнового комплексу — підприємства.

Підсумовуючи аналіз підходу щодо можливості частини підприємства виступати предметом купівлі-продажу, відмітимо, що згідно з ним з правової точки зору підприємство є неподільною сукупністю майна. Обґрунтовуючи це положення, наголошується на тому, що при продажі майна підприємства частинами неможливо частково передати фірмове найменування, клієнтелу, гарне ім'я тощо. Що ж

стосується продажу підприємства в цілому, то, окрім можливості передати в повному обсязі нематеріальні активи підприємства, зберігається виробнича справа та робочі місця для зайнятих на ньому працівників. Виходячи з цього, купівля-продаж підприємства в цілому є доцільнішою і з публічно-правової точки зору. Що ж стосується можливості власника продати частину об'єктів або уступити частину прав у складі підприємства, то ці випадки розглядаються лише як зменшення майна підприємства, а не як продаж його частини.

Зазначимо, що в німецькій літературі існує точка зору, згідно з якою питання можливості купівлі-продажу частини підприємства має практичне значення лише в контексті проблеми оцінки підприємства і надання продавцем гарантій якості його складових елементів. У зв'язку з цим, стверджується, що у випадку, коли під час купівлі-продажу підприємства продавець не дає гарантій якості всіх необхідних для функціонування підприємства складових, то проведення чітких меж між випадками купівлі-продажу цілого або частини є питанням більш теоретичним, аніж практичним.

Отже, можна зробити такі висновки. ЦК України в ч. 4 ст. 191 закріплює можливість частини підприємства як єдиного майнового комплексу бути предметом договорів купівлі-продажу, міни, застави тощо. Разом з тим, ЦК України не дає визначення самого поняття "частина підприємства". Виходячи з положень чинного законодавства та доктрини цивільного права, вважаємо, що під частиною підприємства як предмета договору купівлі-продажу слід розуміти відносно відокремлену сукупність майна підприємства, пов'язану виробничою, організаційною, функціональною та іншими ознаками, при виділенні якої не порушується технологічна єдність виробництва.

Разом з тим, в науці цивільного права немає єдності щодо дефініції цієї правової конструкції, що породжує ряд проблематичних питань при реалізації норми ч. 4 ст. 191 ЦК України на практиці, зокрема під час визначення складу предмета договору купівлі-продажу частини підприємства. Такий стан речей вимагає подальших теоретично-правових досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Текст] // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
2. *Витрянский, В. В.* Договор продажи предприятия [Текст] / В. В. Витрянский // Вестник Высшего арбитражного Суда РФ. — 1999. — № 11. — С. 85–95.
3. *Лапач, В. А.* Имущественные комплексы предприятий как объекты прав: понятие и проблемы [Текст] / В. А. Лапач // Юридический вестник РГЭА. — 1999. — № 3. — С. 32–38.
4. *Смагина, Е. С.* Купля-продажа предприятий [Электронный ресурс] / Е. С. Смагина. — М., 2001. — URL : <http://esmagina.narod.ru/index.html>.
5. *Степанов, С. А.* Имущественные комплексы в российском гражданском праве [Текст] / С. А. Степанов. — М. : Норма, 2002. — 176 с.
6. *Галиахметов, І. А.* Підприємство як об'єкт купівлі-продажу [Текст] / І. А. Галиахметов / Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 9. — С. 78–81.
7. *Демченко, Н. С.* Договір купівлі продажу об'єктів приватизації [Текст] / Н. С. Демченко. — К. : Оріяни. 2000 — 178 с.
8. *Кривобок, С. В.* Деякі питання, пов'язані з визначенням підприємства як майнового комплексу за Цивільним кодексом України [Текст] / С. В. Кривобок // Право України. — 2003. — № 10. — С. 33–35.
9. *Яворська, О. С.* Договірні зобов'язання про передання майна у власність цивільно-правові аспекти [Текст] : [монограф.] / О. С. Яворська. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. — 384 с.
10. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої

- політики від 28.05.2004 р. № 97 [Текст] // Юридичний вісник України. — 2004. — № 11.
11. Про приватизацію державного майна : Закон України № 2163–ХІІ від 04.03.1992 р., в ред. Закону від 19.02.1997 р. № 89/97–ВР [Текст] // ВВР. — 1992. — № 24. — Ст. 348; 1997. — № 17. — Ст. 122.
 12. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10.04.1992 р. № 2269–ХІІ, в ред. Закону від 14.03.1995 р. № 98/95–ВР [Текст] // ВВР. — 1992. — № 30. — Ст. 416; 1995. — № 15. — Ст. 99.
 13. Про затвердження Положення про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць : наказ Міністерства економіки, Міністерства статистики, Антимонопольного комітету України від 20.04.1994 р. № 43/79/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 07.07.1994 р. за № 153/362 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0153-94>.
 14. Про затвердження Положення про порядок приватизації структурних підрозділів (одиниць) підприємств (об'єднань) : наказ Фонду державного майна та Антимонопольного комітету України від 04.05.1994 р. № 265/13/01, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 20.05.1994 р. за № 104/313 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0104-94>.
 15. Флейшиц, Е. А. Торгово-промислове підприємство в праві західноєвропейському і РСФСР [Текст] / Е. А. Флейшиц. — Л. : Academia, 1924. — 84 с.
 16. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343–ХІІ у ред. Закону від 30.06.1999 р. № 784–ХІV [Текст] // ВВР. — 1992. — № 31. — Ст. 440; 1999. — № 42–43. — Ст. 378.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 13 від 29 червня 2011 року)*

Надійшла до редакції 27.07.2011

Олефиренко А. Н. Часть предприятия как предмет договора купли-продажи

Проанализированы нормы действующего законодательства, регулирующие отдельные аспекты купли-продажи части предприятия. Отмечено отсутствие надлежащего правового регулирования соответствующих правоотношений, что во многих случаях снижает возможность правовой защиты лица, интересы которого недостаточно или не в полном объеме были урегулированы в договоре. Подчеркивается неопределенность и условность правовой конструкции “часть предприятия” в связи с отсутствием ее легальной дефиниции. Предложено авторское определение понятия “часть предприятия”.

Ключевые слова: *часть предприятия, предмет договора купли-продажи предприятия, часть имущества предприятия, купля-продажа предприятия.*

Olefirenko, A. M. The Part of the Enterprise as a Subject of the Sale Contract

It was analyzed the law in force which govern the specific aspects of buying and selling the part of the enterprise. It is emphasized the absence of proper legal regulation of these relationships. In many cases this situation negates the possibility of legal protection of persons that interests is not enough or not fully settled in the agreement. Emphasized conditional character of legal construction “the part of the enterprise” because there is not it is legal definition. The copyright definition “the part of the enterprise” was proposed.

Key words: *the part of the enterprise, the subject of the sale contract for enterprise, the part of the enterprise's property, buying and selling of enterprise.*

